

В. А. Фостолович, кандидат сільськогосподарських наук
Вінницький національний аграрний університет

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Інтеграція системи екологічного менеджменту до загальної системи управління сільськогосподарських підприємств є найбільш раціональним способом подолання економічних негараздів в аграрній сфері України. Такий підхід в управлінській сфері забезпечить формування науково обґрунтованого підходу до вибору варіанта прийняття управлінських рішень з врахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших характеристик.

***Ключові слова.** Система управління, екологічний менеджмент, сільськогосподарське підприємство, економічна доцільність.*

Національна екологічна політика України спрямована на удосконалення системи інтегрованого екологічного управління шляхом введення екологічної складової до програм розвитку секторів економіки. Необхідним вбачається стимулювання виробників до запровадження системи екологічного менеджменту з метою зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище та забезпечення раціонального використання природних ресурсів і сировини, з метою зменшення витрат на виробництво та підвищення економічної вигоди за результатами діяльності.

Особливо великий ресурсний дефіцит серед підприємств України відмічено в аграрній сфері, що викликає стимулювання державою виробників до застосування екологічно безпечних ресурсо- та енергозберігаючих технологій, підвищення ролі еколого-економічних інструментів та більш ефективного впровадження принципу «забруднювач та користувач платять повну ціну» [3].

Крім того, євроінтеграційні прагнення України вимагають від товаровиробників відповідності якісних показників виробленої продукції міжнародним вимогам. Лише відповідна система управління (інтегрована система екологічного менеджменту до загальної системи управління) та контролю (екологічного аудиту) впроваджена в сільськогосподарських підприємствах сприятиме виконанню поставлених міжнародних вимог та

розробленої еколого-економічної політики підприємства.

Необхідність застосування інноваційного підходу до управління сільськогосподарськими підприємствами України шляхом впровадження системи екологічного менеджменту вивчали та обґрунтовували вітчизняні вчені та молоді науковці, зокрема: В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк, С. М. Літвак, О. Л. Фаніна, Г. Д. Бражник, Н. В. Трусова та ін. Однак, дане питання вивчено не в повній мірі.

Постановка завдання. Завданням дослідження є обґрунтування необхідності застосування інноваційного підходу до управління сільськогосподарськими підприємствами шляхом впровадження системи екологічного менеджменту до загальної системи управління підприємством. Необхідним є побудувати модель інтеграції системи екологічного менеджменту до загальної системи управління підприємствами аграрної сфери та визначити основні напрямки їх діяльності.

Результати досліджень. Загальна система управління сільськогосподарським підприємством на сьогодні повинна орієнтуватись на національну екологічну політику держави та передбачати тісні взаємозв'язки між всіма ланками організаційної структури підприємства, які тісно взаємопов'язані для здійснення безперервного технологічного процесу виробництва і реалізації продукції.

Організаційна структура підприємства повинна бути побудована таким чином, щоб органічно поєднати основну виробничу, наукову, апробаційну та інформаційно-консультаційну діяльність.

Завдання, які ставить перед собою держава в аспекті національної екологічної політики, що спрямовані на екологічно збалансоване використання природних ресурсів представлено на рисунку 1.

Рис. 1. Завдання національної екологічної політики, спрямовані на екологічно збалансоване використання природних ресурсів

Найбільш складним в аспекті національної екологічної політики в умовах швидкої та незворотної урбанізації аграрного виробництва є забезпечення охорони земельних ресурсів і екологізації сільського господарства, що передбачає:

- запровадження інтегрованого підходу до управління земельними ресурсами, підвищення його координованості та ефективності;
- забезпечення широкого впровадження новітніх екологічно збалансованих технологій землекористування;
- вдосконалення державної системи моніторингу земель ведення земельного кадастру та землеустрою;
- створення умов для максимально можливого забезпечення безперервності ділянок, стан яких наближається до природного;
- формування збалансованого співвідношення між окремими видами угідь та забезпечення екологічної безпеки і рівноваги територій у регіонах;
- розширення площі лісів, полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень а також збільшення частки сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ) відповідно до науково обґрунтованих показників, що розроблятимуться з урахуванням регіональних та місцевих особливостей;
- розроблення технологій з відновлення виведених з ріллі деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь;
- наближення до європейських стандартів з питань відведення земель під розміщення об'єктів промислового виробництва, будівництва, транспорту, зв'язку тощо;
- сприяння розробленню та широкому впровадженню нових біологічних засобів захисту рослин у сільськогосподарському виробництві;
- забезпечення екологічно допустимого сільськогосподарського навантаження на ґрунтовий покрив;
- забезпечення широкого впровадження новітніх екологічно збалансованих технологій ведення сільського господарства.

Виконати поставлені завдання можливо лише при впровадженні ефективної системи управління в аграрній сфері. Такою системою управління є система екологічного менеджменту інтегрована до загальної системи управління сільськогосподарських підприємств. Розв'язанню проблем формування основних напрямків екологізації всіх сфер економіки держави передбачає розробку інструментів національної екологічної політики. Основні інструменти національної екологічної політики згруповано на рисунку 2.

Швидкий та нестабільний розвиток ринкових умов господарювання на сьогодні вимагає від сільськогосподарських товаровиробників пластичності до зміни напряму діяльності, прийняття управлінських рішень – швидкого реагування та пристосування до мінливих умов функціонування як у макро- так і у мікро-середовищі. Підприємства, не здатні швидко та відповідно до умов реа-

гувати на такі зміни є неконкурентоспроможними функціонувати в умовах ринкової економіки.

Економічну стабільність сільськогосподарських підприємств можна забезпечити лише шляхом постійного контролю та удосконалення виробничих процесів, впроваджуючи інноваційні технології та володіючи досконалою системою управління.

У загальній структурі інновацій та інноваційних проектів України на сьогодні значне місце мають екологічні розробки. Із виходом вітчизняних підприємств на міжнародні ринки більш актуальним стає питання екологічно конкурентного виробництва та продукції. Така ситуація сприяє розвитку державної політики в області екології. На сьогодні, значне місце у системі екологічно-чистого виробництва посідають інноваційні маловідходні, ресурсощадні екологічно чисті технології. Їх застосування дає можливість отримати екологічно чисту продукцію та економічно вигідне конкурентоспроможне її виробництво на світовому ринку.

Рис. 2. Основні інструменти національної екологічної політики

Внаслідок зволікання з переходом на еколого-інноваційний розвиток існуюче відставання від провідних в економічному відношенні країн продовжує поглиблюватися і загрожує системним відривом національної економіки внаслідок несумісності технологій, низької здатності вітчизняної економіки до інвестицій та інновацій, через структурно-галузеву, інституціональну та соціально-культурну несумісність. Подолати цей розрив, якщо упустити час, буде практично неможливо.

Тому, розвиток економіки України та розв'язання існуючих еколого-

економічних проблем має ґрунтуватися на екологічно орієнтованій інноваційній діяльності.

Відомо, що безпосередньо засобом виробництва сільськогосподарських підприємств є природні ресурси (земля). Система еколого-інноваційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах України є не вивченою.

За даними проведеної оцінки інвестицій в основний капітал підприємствами різних організаційно правових форм відмічено, що значну частку їх вкладень здійснюють і сільськогосподарські підприємства (табл. 1).

1. Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності (у фактичних цінах; млн грн.)

	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Всього	32573	37178	51011	75714	93096	12525 4	18848 6	23308 1	15177 7	
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1617	1930	2141	3381	5016	7309	9519	16890	9382	
сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	1552	1854	2054	3278	4905	7190	9338	16682	9295	
лісове господарство та пов'язані з ним послуги	65	76	87	103	111	119	181	208	87	
Рибальство, рибництво	20	34	39	38	27	55	36	61	22	
Промисловість	13651	15112	19726	28191	35031	44804	64341	76618	57658	
Будівництво	1109	1823	2502	4675	4929	6300	9107	12469	5325	

Аналізуючи динаміку обсягу інвестицій підприємствами сільського господарства, мисливства та лісового господарства за роками досліджень варто відмітити їх поступове збільшення. Так, якщо у 2001 році підприємства даного виду економічної діяльності в основний капітал інвестувало 1617 млн грн., то у 2008 їх обсяги збільшились майже у 10,5 разу і становили 16890 млн грн. Із появою світової фінансової кризи у 2008-2009 рр. відмічено її негативний вплив на економіку держави та всіх підприємств, що мало вплив на обсяги інвестування підприємствами в основний капітал. У 2009 році обсяг інвестицій в основний капітал всіма підприємствами зменшився на 81304 млн грн. та підприємствами сільського господарства, мисливства і лісового господарства майже вдвічі (в 1,82 разу, або на 7508 млн грн.).

Нами проведено оцінку введення в дію окремих об'єктів та потужностей сільськогосподарського призначення. За результатами проведеної оцінки варто відмітити зниження обсягів введення в експлуатацію за всіма показниками та об'єктами. Так за період з 1990 року кількість введення в експлуатацію тваринницьких приміщень із врахуванням механізованих ферм та комплексів зменшилось з 207,9 тис. скотомісць для великої рогатої худоби до 2,2 тис. у 2009 році.

Якщо у 1990 році зрошуваних земель вводилось в експлуатацію 44,3 тис.га, то у 2009 році лише 0,6 тис.га. У 2009 році взагалі не вводились в експлуатацію осушені землі.

З розвитком інтенсифікації сільськогосподарського виробництва важливе значення має наявність місць зберігання мінеральних добрив, засобів захисту та інших. Неналежне їх зберігання призводить до забруднення навколишнього природного середовища. Проте, за період дослідження зменшились обсяги введення в експлуатацію складів механізованих для зберігання мінеральних добрив, отрутохімкатів, мікробіологічних засобів та вапнякових матеріалів. Якщо у 1990 році їх вводилось в експлуатацію загальною площею для одночасного зберігання 285,9 тис. тонн, то у 2008 та 2009 роках взагалі не вводились в експлуатацію (табл. 2).

2. Оцінка обсягів введення в дію окремих об'єктів та потужностей сільськогосподарського призначення за період 1990—2009 рр.)

	Роки										
	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Тваринницькі приміщення (включаючи механізовані ферми та комплекси), тис. скотомісць для великої рогатої худоби	207,9	36,8	6,0	2,4	3,1	3,3	1,2	4,0	2,4	1,5	2,2
для свиней	128,5	21,6	5,3	3,5	4,9	10,5	10,0	10,4	7,0	8,8	1,8
для овець	28,0	3,4	0,7	0,4	—	—	—	—	1,0	0,4	4,9
Зрошені землі, тис. га	44,3	4,5	0,01	0,2	0,5	0,3	0,1	0,3	2,5	5,3	0,6
Осушені землі, тис. га	71,0	4,0	—	—	—	—	0,04	0,0	0,03	—	—
Зернонасіненсховища, тис. т одночасного зберігання	486,6	197,9	73,1	53,2	46,0	60,2	53,2	52,6	27,7	33,6	44,6
Сховища для картоплі, овочів та фруктів, тис. т одночасного зберігання	220,9	18,0	9,6	0,2	1,1	1,6	12,7	5,0	9,5	8,2	10,7
Силосні та сінажні споруди, тис. м ³	1449,7	78,0	17,4	20,8	7,3	5,0	—	—	—	10,3	48,0
Склади механізовані для зберігання мінеральних добрив, отрутохімкатів, мікробіологічних засобів та вапняних матеріалів, тис. т одночасного зберігання	285,9	13,1	0,6	0,2	2,5	31,5	0,3	0,1	0,03	0,0	—

У процесі обґрунтування інвестиційної стратегії кожному сільськогосподарському підприємству важливо визначити стратегію довгострокових цілей його інвестиційної діяльності та провести розробку аналізу і оцінки найбільш ефективних шляхів їх вирішення. Під час розробки

інвестиційної політики важливо встановити засоби за допомогою яких можливо реалізувати розроблену інвестиційну стратегію поетапно. У сільськогосподарських підприємствах плануючи інвестиційні потреби слід враховувати існуючу ресурсну базу та природний потенціал території на якій розміщено підприємство. Під час розробки інвестиційних проектів необхідно проводити економічну оцінку їх ефективності. Інвестиції доцільно вкладати в економічно обґрунтовані екологічно безпечні інноваційні проекти.

Забезпечення сприятливих умов функціонування сільськогосподарських підприємств забезпечить покращання економічного стану агро формувань різних форм власності та ведення господарювання і сприятиме розвитку економіки держави в цілому.

Впровадження інноваційних екологічно безпечних та економічно доцільних технологій у сільськогосподарських підприємствах можливим буде лише при впровадженні ефективної інтегрованої системи управління із впровадженням до її складу системи екологічного менеджменту. Такий підхід сприятиме швидкому реагуванню на зміни умов та потреб ринку під час виробництва продукції та надання послуг сільськогосподарськими підприємствами шляхом науково обґрунтованого підходу до вибору оптимальних управлінських рішень. Забезпечити таку систему управління можливо лише при формуванні корпоративних підприємств, оскільки вона вимагає додаткових фінансових ресурсів на забезпечення функціонування системи та наукову підтримку аграрного виробництва. Укрупнення сільськогосподарських підприємств із корпоративною системою управління нададуть можливість залучити наукову підтримку для вирішення управлінських завдань.

Застосування системного науково обґрунтованого підходу до системи управління підприємствами аграрного сектору сприятиме розробці та виконанню політики ресурсозбереження та комплексного використання сировини. Впровадження системи екологічного менеджменту сприятиме зваженому підходу до вибору технології виробництва продукції, обсягів витрат сировини, енергії та води на одиницю продукції, завдяки чому зменшиться величина негативного впливу на навколишнє середовище за рахунок зменшення виходу відходів, викидів та скидів.

Нами розроблено (рис. 3), на основі вимог стандартів ДСТУ ISO 14001 «Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування» [1] та ДСТУ ISO 14004 «Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення» [2], механізм впровадження системи екологічного менеджменту у сільськогосподарські підприємства.

Рис. 3. Механізм впровадження системи екологічного менеджменту у сільськогосподарському підприємстві

поліпшення екологічних характеристик і, як результат, – економічних. Варто відмітити, що впровадження такої системи у сільськогосподарське підприємство не має закінченого характеру та є циклічною системою в основі якої лежить принцип постійного поліпшення. Відповідно до стандарту ДСТУ ISO 14001 підприємство, яке впровадило систему екологічного менеджменту, періодично аналізуватиме і оцінюватиме свою систему управління навколишнім середовищем з метою виявлення можливостей вдосконалення і їх реалізації. Метою вдосконалення системи управління навколишнім середовищем є додаткове показників.

Екологічними характеристиками є вимірювані результати функціонування системи управління навколишнім середовищем, засновані на екологічній політиці, цілях і завданнях підприємства та впровадженні при контролі екологічних аспектів. Екологічні характеристики визначаються на основі відповідності критеріям екологічного аудиту. Для забезпечення успіху одним з перших кроків у розробці системи управління навколишнім середовищем повинне бути ухвалення вищим керівництвом підприємства зобов'язання постійно покращувати управління екологічними характеристиками в процесі діяльності підприємства, виробництва продукції або надання послуг.

Постійне дотримання вищим керівництвом цього зобов'язання і виконання ним провідної (ведучої) ролі має вирішальне значення. Тому, при впровадженні системи необхідно бути готовим інтелектуально, морально до постійного динамічного процесу удосконалення політики, програми і екологічних характеристик, зважаючи на технічні досягнення, наукове розуміння, потреби споживачів і очікування суспільства, виходячи з правових норм як відправної межі, а також застосовувати екологічні критерії в міжнародному масштабі.

Висновки. Отже, застосування інноваційного підходу до управління сільськогосподарськими підприємствами шляхом впровадження системи екологічного менеджменту забезпечить формування науково обгрунтованого підходу до вибору варіанта прийняття управлінських рішень з врахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших ризиків, що сприятиме отриманню позитивного економічного результату.

Бібліографічний список

1. ДСТУ ISO 9004-2000 «Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення діяльності» [Текст]. – К.: Держстандарт України, 2000. – 54 с.
2. ДСТУ ISO 14004-97 «Система управління навколишнім середовищем. Загальні керівні вказівки по принципах управління, системах і засо-

бах забезпечення»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.budinfo.com.ua/dstu/285.htm> – [ftnref2# ftnref2](#)

3. *Фостолович В. А.* Екологічний аудит та підвищення інвестиційної привабливості підприємств [Текст] / В. А. Фостолович // *Економіка АПК*. 2007 р. – № 7. — С. 94—97

Фостолович В. А. Инновационный подход к управлению сельскохозяйственными предприятиями путём внедрения системы экологического менеджмента // Корми і кормовиробництво. – 2011. – Вип. 70. – С. 185—194.

Интеграция системы экологического менеджмента в общую систему управления сельскохозяйственных предприятий есть наиболее рациональным способом преодоления экономических неурядиц в аграрной сфере Украины. Такой подход в управленческой сфере способствует формированию научно обусловленного подхода к выбору варианта принятия управленческих решений с учётом экологических, экономических, социальных и других характеристик.

Fostolovych V. A. Innovative approach to agricultural enterprise management by the introduction of the system of ecological management // Feeds and Feed Production. – 2011. – Issue 70. – P. 185—194.

Integration of the system of ecological management into the general system of agricultural enterprise management is the most rational way to solve economic problems in the agrarian sphere. Such approach in the managerial sphere facilitates formation of the scientifically grounded approach for choosing the variant of managerial decisions taking into account ecological, economic, social and other characteristics.